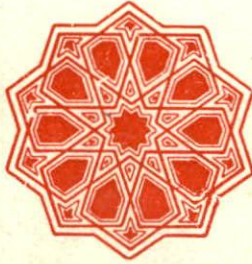

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVIII

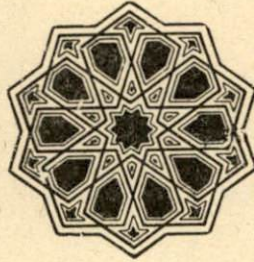

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXVIII

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Müslümanlarda Şüphecilik</i>	1
Prpf. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU <i>Yaşayan Yezidilik</i>	23
Doç. Dr. Salih AKDEMİR <i>Al-Udeh'in et-Teşriul Cinâi el-İslâmi adlı eseri tercümesi üzerine</i>	37
Doç. Dr. Hayrani ALTINTAŞ <i>Gelişen Kozmolojide Ateizmin Meseleleri</i>	53
Doç. Dr. Rami AYAS <i>Felsefe ve Sosyal Bilimler Öğretimi</i> ...	73
Doç. Dr. Mehmet AYDIN <i>Din Fenomeni (1)</i>	79
Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR <i>Cosmolog'col Relativity of ibn al-Arabi</i>	127
Doç. Dr. S. Hayri BOLAY <i>Bizanslı Alimlerin İstanbul'dan kaçmaları ve Rönesansı başlatmaları meselesi</i>	135
Doç. Dr. Selahattin EROĞLU <i>Eski Hukuk mekteplerinde Hadisler</i>	143
Doç. Dr. Selahattin EROĞLU <i>Talâk Hakkında Kur'an-ı Kerim'in Genel tutumu</i>	159
Doç. Dr. Mustafa FAYDA <i>İslâm Dünyasındaki ilk şehir tarihleri ve İbn şebbe'nin Medinei Münevvere tarihi</i>	
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı İslâm Kültürünün doğuşu</i>	167
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU <i>İslâm Külütürünün Doğuşu</i>	205
Doç. Dr. Günay TÜMER <i>Çeşitli yönleriyle Din</i>	213
Doç. Dr. Ahmet UĞUR <i>Kemalpaşazade'nin VIII. Defteri</i>	269
Doç. Dr. Mücteba UĞUR <i>Va'z, Kıssacılık ve Hadiste Kussâs</i> .	291

Doç. Dr. M. Sait. YAZICIOĞLU <i>İnsan fiili ve bir Kur'an-ı Kerim ayeti</i>	327
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ABDULKERİMOĞLU <i>İki Vesika..</i>	335
Yrd. Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Din Sosyolojisine giriş</i>	355
Yrd. Doç. Dr. Münir KOÇTAŞ <i>De l'euseignement traditionnel a l'euseignement moderne</i>	371
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK <i>Sih Dini</i>	391
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Surre-Name</i>	419
Dr. Hayri KIRBAŞOĞLU <i>Allah'ın Kelâmı olması Açısından Kur'an'ın mahiyeti ile ilgili ihtilaflar.</i>	427
Doç. Dr. S. Hayri BOLAY <i>Kitap tanıtma ve tenkidi</i>	445
Doç. Dr. Selahattin EROĞLU <i>Kitap Tanıtma</i>	451
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Kitap Tanıtma</i>	457
Dr. Nesimi YAZICI <i>Kitap Tanıtma</i>	459

İSLÂM DÜNYASINDAKİ İLK ŞEHİR TARİHLERİ VE İBN ŞEBBE'NİN MEDİNE-İ MÜNEVVERE TARİHİ

Doç. Dr. Mustafa FAYDA

İslâm kültür ve medeniyetinde tarih yazıcılığı, Sahâbî ve Tabiîn devrinde, başta Siyer ve Meğâzî olmak üzere, Cahiliye Çağı Tarihi, Umumî Tarih, Ensab, Tabakat ve Futûh sahalarındaki eserlerin telifi ile başlamıştır. Siyer ve Meğâzî dalında ilk eser verenler arasında, Ensar'dan Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî'nin oğlu Sa'id'i, 3/624 yılında doğan Sehl b. Ebî Hasme'yi, 13/634 yılında doğan Saîd b. el-Müseyyeb'i (öl. 94/713), 97/751 yılında vefat eden Ubeydullah b. Ka'b'ı; 19/640 yılında Kûfe'de doğan ve 103/721 yılında vefat eden eş-Şa'bi'yi, Cemel vakası (36/656) esnasında onaltı yaşında olan Hz. Osman'ın oğlu Eban'ı (öl. 96/715 veya 105/723), 23/643 yılında doğan Urve b. ez-Zübeyr'i (öl. 94/713), 123/741 yılında vefat eden Şurahbil b. Sa'id'i; 37/657 yılında doğan el-Kasım b. Muhammed'i (öl. 107/725), 120/737 yılında vefat eden Âsım b. Ömer b. Katâde'yi, ez-Zühri'yi (öl. 124/742) es-Sebî'i'yi (öl. 127/745), Yakub b. Utbe'yi (öl. 128/745), Abdullah b. Ebî Bekir'i (öl. 130/747), Yezid b. Rûman'ı (öl. 130/747), Ebu'l-Esved'i (öl. 131/748), Dâvud b. el-Hüseyn'i (öl. 135/752), Ebu'l-Mu'temir'i (öl. 143/760), Musa b. Ukbe'yi (öl. 141/758) ve 151/768 yılında vefat eden Muhammed b. İshak'ı sayabiliriz.¹

Cahiliye Çağı Arap Tarihi ve Ensab ilmi konusunda ilk eser verenler arasında ise, Cübeyr b. Mut'im (öl. 59/679), Akil b. Ebî Talib (öl. 60/680), Mahreme (öl. 54/674), el-Akra' b. Hâbis et-Temîmî (öl. 31/651), Abîd b. Şerîyye (Cahiliye ve İslâm dönemini idrak etti), Huveytîb (öl. 53/672), Ziyad b. Ebîhi (öl. 53/673), en-Neccar b. Evs (öl. 60/680), Dağfel b. Hanzala (öl. 65/685), Hâlid b. Talik (166/782'de yaşıyordu), ed-Dahhak b. Osman (öl. 180/796), Ebu'l-Yakazan (öl. 190/806), Ebu'l

¹ Bu müelliflerin hayat ve eserleri için bkz. Fuad Sezgin, *GAS. I*. 275-290; aynı eserin arapça tercümesi: *Tarîhu't-Turasi'l-Arabî*, I/2. 65-91, Mahmud Fehmi Hicazî ter. el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi yayımları, Riyad 1983. Ayrıca bkz. Yusuf Horowitz, *el-Meğâzî'l-Ulâ ve Müellifühâ*, Hüseyin Nassar ter. Kahire 1952; M. Hamidullah, *Mukaddime*, Siretu İbn İshak, Rabat 1976.

Bahterî (öl. 200/815), İbrahim b. Musa (öl. 200/815) ve Hişam b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (204/819) gibi şahsiyetleri görüyoruz.²

Dünya ve İslâm tarihleri dalında ilk eser verenler arasında da Abdullah b. Selam (öl. 43/663), Ka'b el-Ahbar (öl. 34/654), Vehb b. Münebbih (öl. 110/728), Câbir el-Cu'fi (öl. 128/746), Avâne b. el-Hakem (öl. 147/764), Ebu Mihnef (öl. 157/774), Amr b. Şemir (öl. 160/776), Seyf b. Ömer et-Temîmî (öl. 193/809), el-Medâinî (öl. 235/850) ve Vesîme (öl. 237/851) gibi müverrihleri zikredebiliriz.³

1- İslâm Dünyasındaki İlk Şehir Tarihleri

İslâm tarih yazıcılığı içerisinde şehir ve bölge tarihlerinin de ayrı bir yeri vardır. Bu sahadaki eserlerde umumiyetle belirli şehir veya bölgelerin coğrafî durumlarının, fetih şartlarının ve buralarda yaşayan Sahâbî ve Tabiîn başta olmak üzere muhtelif ilim dallarında yetişmiş bulunan şahsiyetlerin ele alındığına şahit olmaktayız. Bu bakımdan şehir tarihleri; siyasî, askerî, ictimai, iktisadî ve ilmî sahalarda olduğu kadar; yollar, köprüler, kuyular, sarnıçlar, setler, kaleler, saraylar, konaklar ve mescidler gibi eserler için de çok zengin bir malzemeyi ihtiva etmektedir.

Şehir ve bölge tarihleri ile müslümanların ilgilenmeleri, İslâmiyet'in ilk dönemlerine kadar ulaşmakta; ayrıca bu bölgelerin coğrafî durumları, fetih tarihleri ve çeşitli özellikleri ile yakından alâkâlı bulunmaktadır. Mekke tarihini yazan el-Ezrakî (öl. 250/865), Vehb b. Münebbih'in (öl. 110/728) Ka'be ile ilgili eski bir eserden faydalandığını; ömer b. el-Hattab (öl. 23/644), Abdullah b. Abbas (öl. 68/687) gibi bazı Sahâbîler ile Tabiîn'nin Ka'be tarihiyle meşgul olduklarını; ayrıca Mekke halkının İslâmiyet'ten az önce, Ka'be'de bulunan bazı kitabeleri okutmak üzere, Yemen'li birisi ile bir yahudiyi ve hıristiyan bir din adamını çağırdıklarını bize haber vermektedir.⁴

Diğer taraftan Ömer b. el-Hattab, Müslümanlar Irak, Suriye, Mısır ve diğer bölgeleri fethedince, zamanının hakîmlerinden birisine şu mektubu yazıp şehirleri, havasını ve sâkinlerini kendisine tavsif etmesini istemiştir: "Bizler Arap olan kimseleriz; Allah, ülkelerin fethini bize nasib eyledi; bu topraklara girmek, bu ülkelere ve şehirlere yerleşmek istiyoruz. Bundan dolayı bu şehirleri, havalarını, buralarda oturanları,

2 Bkz. Fuad Sezgin, I. 258-271; (arap. ter. 1/2. 29-57)

3 Bkz. F. Sezgin, I. 304-316; (arap. ter. 1/2. 120-143)

4 el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, I. 39, 78, 80, Beyrut 1969; F. Sezgin, I. 339; (arap. ter. 1/2.193)

toprak ve havanın bu yerlerin sâkinlerine ne gibi tesirleri olduğunu bana anlat!" Kaynağımızın adını zikretmediği bu hakîm kimse, Hz. Ömer'e şu şekilde başlayan bir mektup yazmıştır: "Ey Müminlerin Emiri! Bilesinki Allah yeryüzünü, doğu-batı, kuzey-güney diye kısımlara ayırmıştır... O bu mektubunda, Şam (Suriye), Mısır, Yemen, Hicaz, Mağrib, Irak, Dağlar (Cibal), Horasan, Fâris, Huzistan, Cezîre, Hind ve Çin'i, iklimleri, şehirleri ve sâkinlerinin bazı özellikleri ile birlikte tanıtmaya çalışmıştır.⁵

Hız. Ömer, Sasanilerin büyük bir ordu topladıklarını (Nihavend öncesi) öğrenince Irak üzerine bizzat yürümek istemiştir; bunun üzerine Ka'b el-Ahbar'dan (öl. 32/652) Irak'ın durumunu sordu. Ka'b ona şunları söyledi: "Ey Müminlerin Emiri! Allah eşyaları yarattı ve her şeyi bir şeyle bağladı. Akıl, ben Irak'a gidiyorum, deyin, ilim, ben de seninle geleceğim, dedi. Mal, ben Şam'a gidiyorum, deyin, fitne, ben de seninle geleceğim dedi. Bereket, ben Mısır'a gidiyorum, deyin, uysallık (züll), ben de seninle geleceğim, dedi. Fakirlik, ben, Hicaz'a gidiyorum deyin, kanaat, ben de seninle geleceğim, dedi. Güçlük, ben çöllere gidiyorum, deyin, sıhhat, ben de seninle geleceğim, dedi."⁶

Yine Hz. Ömer, Müslümanların deniz savaşı yapmalarına karar vermek üzere Amr b. el-Âs'a yazdığı mektupda, denizde yolculuğun durumunu sormuş; Amr ona yazdığı cevapda, denizdeki insanı, odun üzerindeki böceğe benzetip, odun kırılınca böcek helak olur diye cevaplandırmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, müslümanların deniz savaşına gitmelerini doğru bulmamıştır.⁷

Hız. Ömer'e ait bir başka haber, Kâdisiye savaşı başkumandanı Sa'd b. Ebî Vakkâs'la ilgili olanıdır. Halife, Kâdisiye savaşından sonra başkumandan'dan, Kâdisiye bölgesinin tanıtılmasını istemiş; Sa'd da burasını tavsif eden bir mektubu Hz. Ömer'e göndermiştir.⁸

Aynı şekilde Hz. Ömer, Amr b. el-Âs'dan Mısır'ın tanıtılmasını istemiş; o da Halife'ye yazdığı mektupta, Mısır'ın coğrafi hususiyetlerini anlatmıştır.⁹

5 el-Mes'ûdî, *Murâcu'z-Zehab*, II. 34-8, Beyrut 1965; ayrıca bkz. F. Sezgin I. 339-340; (arap. ter. I/2. 193-4)

6 el-Mes'ûdî, II. 38

7 İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübrâ*, III. 285 (Beyrut baskısı)

8 Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, IV. 292 (Beyrut baskısı); F. Sezgin, I. 340; (arap. ter. I/2. 194)

9 el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, II. 266-7 (Rabat baskısı); Hamidullah, *Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyasiyye*, 384-6, Beyrut 1969.

Bütün bu haberler, Müslümanların çok erken devirlerden itibaren şehir ve bölgelerin coğrafi durumları ve insanlarıyla yakından ilgilediklerini göstermektedir. Diğer taraftan fetih şartlarının muhafazası, gayr-i müslim unsurların kendi dinlerinde kalmalarına karşılık ödedikleri cizye ile topraklarından alınma harac vergilerinin tesbiti gibi hususlar da, şehir ve bölge tarihlerinin yazılmasına sebep olan unsurlar arasında yer almış bulunmaktadır. Şehirlerin üstünlükleri, Mekke ve Medine gibi şehirlerin İslâm dini ve tarihi yönünden arzettiği ehemmiyet ise, bu neviden eserlerin yazılmasını adeta zarurî kılmıştır.

İbn Şebbe'nin (öl. 262/876) *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eserinin tanıtılması dolayısıyla yazdığımız bu makalede, İslâm dünyasında yazılmış olan şehir tarihlerinden bazı örnekleri sıralamakla yetineceğiz. İsimlerini sıralayacağımız eserlerin müellifleri, İbn Şebbe'den önce yaşamış veya onun muasırlarından olacaklardır.

Şehir tarihleri içerisinde, İslâm dünyasında ilk önce yazılanlar arasında yer alan ve bize kadar ulaşan eser, Hasan el-Basrî'nin (öl. 110/728) *Fazâilu Mekke* adlı kitabıdır.¹⁰

Mekke tarihi üzerine, 180/796 yılı civarında vefat ettiği bilinen Ebu Sâc Osman b. Amr b. Sâc el-Kureşî el-Cezerî'nin bir eserinin bulunduğu kabul edilmektedir. İlk şehir tarihçileri arasında adını aşağıda zikredeceğimiz el-Ezrakî, Osman b. Amr b. Sâc'ın rivayetlerinden geniş ölçüde faydalanmıştır.¹¹

Mekke tarihi üzerine yazılmış en meşhur ve en eski eserlerden birisi, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ezrakî'nin (öl. 250/865) *Ahbaru Mekke ve Mâcâe fiha mine'l-Asar* adlı kitabıdır.¹²

Mısır tarihi üzerine eser veren müverrihlerden Ebu Kabîl Huyeyy b. Hânî b. Nâdır el-Meâfirî el-Mısırî (öl. 128/744), Yezîd b. Ebî Habîb el-Ezdî (öl. 128/745), el-Hâris b. Yezîd el-Hadramî el-Mısırî (öl. 130/747), Ubeydullah b. Ebî Cafer el-Mısırî (öl. 135/752), Amr b. el-Haris b. Yakup el-Ensârî (öl. 147/764), Yahya b. Eyyûb el-Ğâfikî el-Mısırî (öl. 168/784),

10 Bu eser, *Faziletu'l-Mücvêre fi-Mekketi'l-Mükerrreme* adı ile Miralay Mustafa Hâmî tarafından türkçeye tercüme edilerek 1280 yılında İstanbul'da basılmıştır. Küçük ebad, kırk sayfalık bir risaledir. Eserin yazma nüshaları ve farklı isimleri için bkz. F. Sezgin, I. 591-4; (arap. ter. 1/2. 9-14)

11 F. Sezgin, I. 343; (arap. ter. 1/2. 201)

12 Beyrut 1969; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 168. Fuad Sezgin bu eseri, Muhammed b. Abdillâh'ın dedesi Ahmed b. Muhammed b. el-Velîd b. Ukbe b. el-Azrak'e (öl. 222/837) ait olarak gösterir ve torununun dedesinin eserini tehzip ettiğini bildirir; *CAS*. I. 334; (arap. ter. 1/2. 202-3)

Abdullah b. Lehî'a (öl. 174 /790), el-Leys b. Sa'd (öl. 175 /791), Esedü's-Sünne diye meşhur Esed b. Musa b. İbrahim (öl. 212 /827), Osman b. Sâlih b. Safvan es-Sehmî (öl. 219 /834) ve Sa'id b. Kesîr b. Ufeyr'in (öl. 226 /841) kitapları bize kadar ulaşmamıştır. Ancak daha sonraki tarihçiler, Mısır tarihi üzerine yazdıkları eserlerinde, bu müverrihlerin kitaplarından pekçok nakiller yapmışlar ve iktibaslarda bulunmuşlardır¹³.

Zamanımıza intikal eden Mısır tarihinin ilki, İbn Abdî'l-Hakem'in (öl. 257 /871) *Futûhu Mısır ve Ahbaruhâ* adlı kitabıdır¹⁴.

Müstakil olarak Endülüs tarihiyle meşgul olan ilk müellif, Mısır tarihi de bulunan Sa'id b. Kesîr b. Ufeyr'dir (öl. 226 /841). Onun *Kitabu Ahbari'l-Endülüs* adlı kitabı zamanımıza kadar intikal etmemiş olup İbn Abdî'l-Hakem bu eserden nakillerde bulunmuştur¹⁵. Zamanımıza intikal eden Endülüs tarihinin ilki ise, Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî el-Mirdâsî'nin (öl. 238 /852) *Tarihu'l-Endülüs*'üdür¹⁶.

Muhadramîn'den olan Abîd b. Şerîyye'nin (Muaviye'nin iktidarına ulaştı) *Kitab fi-Ahbari'l-Yemen ve Eş'ârihâ ve Ensâbiha* adlı Yemen tarihi, zamanımıza intikal etmiş ve Haydarabad'da 1347 yılında İbn Hişam'ın (öl. 218 /834) *Kitabu't-Tican*'ının zeyli olarak basılmıştır¹⁷.

İslâm öncesi ve sonrası Arap tarihi üzerine pekçok eser yazmış olan İbnu'l-Kelbî'nin (öl. 204 /819) *Futûhu's-Şam*¹⁸ adlı kitabı ile Hicretin ikinci asrının ikinci yarısında vefat eden Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Bağdadî'nin *Tarihu'l-Hımsıyyin* adlı eseri ve Musa b. Sehl b. Kâdim er-Remlî'nin (öl. 261 /874), *Men Nezele Filistin mine's-Sahabe* adlı zamanımıza intikal etmeyen kitaplarını da, Suriye üzerine yazılmış eski şehir tarihleri arasında zikredebiliriz¹⁹.

el-Mu'âfi b. İmran b. Nüfeyl el-Mevsîlî'nin (öl. 184 /800) *Tarihu'l-Mevsîl* (Musul) adlı eseri ile Ebu'l-Hasan Ahmed b. Seyyar b. Eyyûb

13 Mısır tarihine dair, II. ve III. hicri asırda yaşayan bu tarihçilerin hayatı ve eserleri ile kendilerinden nakillerde bulunanlar için bkz. F. Sezgin, I, 341-3, 354-5; (arap. ter. I/2. 195-9, 231-3).

14 C.C. Torrey tarafından Leiden 1922 yılında yayımlanmıştır; Müellifin hayatı ve eserinin başka baskı ve tercüme için bkz. F. Sezgin, I, 355-6; (arap. ter. I/2. 233-5)

15 Aynı müellifin *Tarihu Fethi Dimesşk* adlı bir Suriye tarihi de vardır; bkz. F. Sezgin, I, 361; (arap. ter. I/2. 247-8)

16 Müellifin hayatı ve eserleri için bkz. F. Sezgin, I, 362; (arap. ter. I/2. 248-250)

17 Bkz. Sezgin, I, 260; (arap. ter. I/2. 32-3)

18 Bkz. Sezgin, I, 268-271; (arap. ter. I/2. 51-7)

19 F. Sezgin, I, 347; (arap. ter. I/2. 221-2)

el-Mervezî'nin (öl. 268/881) *Tarihu Merv* adlı kitabının da, ilk devir eserleri arasında yer aldığını belirtmek gerekir²⁰.

Siyer ve Tarih yazıcılığı yanında, şehir tarihi üzerindeki eserleriyle de büyük şöhret kazanan üç müellifden de burada kısaca bahsetmek gerekiyor. Ebu Mihnef Lût b. Yahya el-Ezdî (öl. 157/774), içinde yaşadığı hadiseleri kaleme almış olan Emevîler zamanı müverrihidir. Ebu Mihnef'in *Futûh's-Şam* ve *Futûhu'l-Irak* adlı eserleri zamanımıza intikal etmemiştir; ancak başta et-Taberî (öl. 310/923) olmak üzere birçok tarihçi, onun eserlerinden geniş nakillerde bulunmuşlardır²¹.

Siyer ve Meğâzî sahasındaki büyük şöhreti yanında, çeşitli bölgelerin fetihlerine dair yazdığı eserlerle de bilinen Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (öl. 207/823) *Ahbarü Mekke*, *Futûhu's-Şam*, *Futûhu'l-Irak*, *Futûhu'l-Cezîre ve'l-Hâbur ve Diyarbekr fi'l-Irak*, *Futûhu Mısr*, *Futûhu'l-Behsâ* (Mısır'da), *Futûhu İfrikıyye*, *Futûhu Amid* ve *Kitabu Emri'l-Habeşe ve'l-Fîl* adlı kitaplarının bir çoğu zamanımıza kadar ulaşmıştır.²²

el-Medâinî diye meşhur olan Ali b. Muhammed b. Abd'illah'ın (öl. 235/850) isimlerini vereceğimiz *Futûh* kitapları zamanımıza intikal etmemiştir. Bu eserlerin pek çoğu, daha sonraki tarihçilerin ve coğrafyacıların ana kaynağını teşkil etmiştir. İbnu'n-Nedim'in zikrettiği el-Medâinî'ye ait futûh kitapları şunlardır: *Futûhu's-Şam*, *Futûhu'l-Irak*, *Kitabu Haberi'l-Basra*, *Futûhu Horasan*, *Kitabu Sağrı'l-Hind*, *Kitabu Sicistan*, *Kitabu Fâris*, *Fethu'l-Ubülle*, *Kitabu Kirman*, *Fethu Bâbil*, *Kitabu Uman*, *Futûhu Cibali Taberistan*, *Kitabu Taberistan*, *Futûhu Mısr*, *Kitabu'r-Reyy*, *Futûhu'l-Cezire*, *Futûhu'l-Ehvaz*, *Kitabu Emri'l-Bahreyn*, *Fethu Berka*, *Futûhu'l-Hîre*, *Futûhu Cürcan ve Taberistan* ve *Kitabu Mekke*.²³

İbnu'n-Nedim, bu üç tarihçi ile alâkah olarak, ilim adamlarının şu görüşlerini okuduğunu bize nakletmektedir: "Ebu Mihnef Irak'a ait haberlerle; el-Medâinî Horasan, Hind ve Fâris; el-Vâkıdî ise Hicaz bölgesine ait baberler ve Siyer ile meşgul olmuşlardır. Suriye fetihleriyle (*Futûhu's-Şam*) ilgilenmeleri bakımından ise, her üçü de müşterek hareket etmişlerdi."²⁴

20 Bkz. F. Sezgin, I. 348, 351; (arap. ter. 1/2. 215, 223)

21 İbnu'n-Nedim, 142-3; ayrıca bkz. F. Sezgin, I. 308-9; (arap. ter. 1/2. 127-130)

22 İbnu'n-Nedim, 150-1; F. Sezgin, I. 294-7; (arap. ter. 1/2. 100-6)

23 *el-Fihrist*, 156; el-Medâinî'nin diğer eserleri ve hayatı için bkz. İbnu'n-Nedim, 153-8; F. Sezgin, I. 314-5; (arap. ter. 1/2. 139-142)

24 *el-Fihrist*, 143

Çeşitli ilim dallarında eser veren, Arap dili ve edebiyatı sahasında büyük şöhreti olan Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (öl. (208 /823), *Kitabu Mekke ve'l-Harem*, *Kitabu Futûhu İrminiyye*, *Futûhu'l-Ehvaz*, *Kitabu's-Sevad ve Fethihî* adlı şehir tarihlerine de burada işaret etmek gerekiyor.²⁵

Hz. Peygamber'in hicret edip İslâm Tarihindeki ilk devlet merkezi yaptığı, hayatının on yıllık bir kısmını geçirdiği ve Ravza-i Mutahhara'nın bulunduğu Medine-i Münevvere şehrine ait bilinen ilk şehir tarihini, *Kitabu Ahbari'l-Medine* adı ile Muhammed b. el-Hasan İbn Zebâle yazmıştır. İbnu'n-Nedim'in tarihçi ve neseb âlimi diye bahsettiği ve Mâlik b. Enes'in (öl. 179 /795) talebesi İbn Zebâle'nin vefat tarihi bilinmemektedir. es-Sehâvî (öl. 902 /1497), İbn Zebâle'nin Medine'ye dair büyük cildli bir eserinin olduğunu, *el-İ'lan bi't-Tevbih* adlı eserinde zikretmektedir. es-Sehâvî'nin eserini neşreden F. Rosenthal, İbn Zebâle'nin eserini, Brockelmann'dan naklen 199 /814 yılında yazdığını tasrih etmektedir. Müsteşrik Wüstenfeld, zamanımıza intikal etmeyen bu eseri, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdillâh es-Semhûdî'nin (öl. 911 /1506) *Vefâu'l-Vefâ* adlı Medine tarihindeki İbn Zebâle'nin rivayetlerini bir araya toplayarak *Tarihu'l-Medine* ismi ile neşretmiştir.²⁶

Vefat tarihini tesbit edemediğimiz Ubeydullah b. Ebî Sa'îd el Verrak'ın *Kitabu'l-Medine ve Ahbaruhâ* adlı bir eseri olduğunu İbnu'n-Nedim bize bildirmektedir.²⁷

el-Medâîni'nin (öl. 235 /850) de *Kitabu Hamâ'l-Medine ve Cibâlihâ ve Evdiyetihâ* ile *Kitabu'l-Medine* adlarında iki Medine şehir tarihi yazdığını görüyoruz.²⁸

Ebu Ali el-Hasan b. Halef İbn Şâzan (öl. 246 /860), *Ahbâru'l-Medine* isimli bir eser kaleme almıştır.²⁹

ez-Zübeyr b. Bekkâr (öl. 256 /870) da, *Ahbâru'l-Medine ve Medine*'deki meşhur el-Akîk vadisi üzerine *Kitabu'l-Akîk* adlı eserleri yazmıştır.³⁰

25 İbnu'n-Nedim, 85-6

26 İbnu'n-Nedim, 164; F. Sezgin, I. 343-4; (arap. ter. 1/2. 201-2); es-Sehâvî, *el-İ'lan bi't-Tevbih limen-Zemme Ehle't-Tarih*, 642, F. Rosenthal'ın *İlmu't-Tarih İnde'l-Müslimin* adlı eseri içerisinde, Bağdad 1963; İbn Zebâle'nin rivayetlerinin neşri için de bkz. F. Wüstenfeld, *Geschichte der Stadt Medina, im Auszug aus dem Arab. des Samhûdî*, Göttingen 1864; ayrıca Brockelmann, I. 137

27 *el-Fihrist*, 164; Bağdath İsmail Paşa, *Esmâu'l-Müellifin*, I. 646

28 İbnu'n-Nedim, 157 ve 158

29 F. Sezgin, I. 345; (arap. ter. 1/2. 204)

30 İbnu'n-Nedim, 166-7; F. Sezgin, I. 317-8; (arap. ter. 1/2. 147-9)

2- İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi

Yukarıda adlarını yazdığımız eserlerden sonra bilinen en eski Medine-i Münevvere tarihi, Ebu Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî'nin *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* adlı kitabıdır. İbn Şebbe'nin bu eseri de, Hicretin I. ve II. asırlarında yazılmış diğer birçok kitap gibi, zamanımıza intikal etmeyenler arasında zikredilmekte ve yalnızca es-Semhudî'nin (öl. 911/1506) Medine tarihinde ve İbn Hacer'in (öl. 852/1448) *el-İsâbe*'sindeki nakiller dolayısıyla bilinmekteydi. Hayreddin ez-Zirikli ise, bu eserin bir kısmının bize kadar ulaştığını zikretmiştir.³¹

Bugün, İbn Şebbe'nin *Tarihul'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eseri, dört cilt halinde yayımlanmış ve ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.³²

Ebu Zeyd Ömer İbn Şebbe b. Abîde b. Zeyd b. Rayta en Nümeyrî el-Basrî, 173 (M. 789) yılı Receb'in birinci pazar günü Basra'da doğdu. Daha sonraları Basra'nın harap olması üzerine Bağdad'a yerleşti. Orada zamanının birçok muhaddisinden hadis rivayet etti. Pekçok muhaddis, bu arada İbn Mâce de, İbn Şebbe'den hadis rivayet etmişlerdir.³³ Hayatının sonlarına doğru Samarrâ'ya giden İbn Şebbe, orada, "Halku'l Kur'an" konusundaki görüşleri dolayısıyla işkenceye maruz kalmıştır. O, "Kur'an, Allah kelamıdır; mahluk değildir" şeklindeki görüşünü söyleyince, kendisine: "Öyle ise sen, kim bu görüşte ise kafirdir diyorsun" dediler. Bunun üzerine İbn Şebbe: "Ben kimseyi tekfir etmiyorum" diye karşılık vermesine rağmen ona: "Sen kafirsin" dediler ve onun kitaplarını parçaladılar. O da evine kapandı ve bir ay konuşmamaya yemin etti.³⁴

31 el-A'lâm, V. 206-7; ayrıca bkz. F. Sezgin, I. 345-6; (arap. ter. 1/2. 205-7)

32 1969-70 tarihinde Medine-i Münevvere'deki bir yıllık ikametimiz esnasında, es-Seyyid Muhammed Mazhar el-Farukî'nin kütüphanesinde, İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere tarihinin bir yazması olduğunu öğrenmiş ve eseri görmek için bazı teşebbüslerimiz olmuşsa da sonuç alamamıştık. 1983 yılı kâsım ayı başındaki yeni bir ziyaretimiz esnasında bu eserin, Medine-i Münevvere Evkaf Meclisi Reisi es-Seyyid Habîb Mahmud Ahmed'in maddî ve manevî imkanlarıyla ve vakif olarak tahkik ettirilip bastırıldığını öğrenince, piyasada para ile satılmayan bu eseri, kitabı tahkik eden Fehim Muhammed Şeltût'tan Meke-i Mükerrreme'de istedik. Kendisinde fazla nüsha kalmadığını beyan etmesi üzerine, Medine-i Münevvere'deki Arif Hikmet Kütüphanesi Müdürü Ali Ulvî Beyefendi'den bu değerli eseri temin etmesini istirham ettik. Allah rızası için, kitabı ehline hediye etmek üzere vakfeden es-Seyyid Habîb'e ve yardımcıları için Ali Ulvî Beyefendi'ye burada kalbî teşekkürlerimizi sunarız.

33 Bu muhaddisler için bkz. el-Hatîb el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, XI. 208; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII. 460-1; ez-Zehabi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, 11. 516-7.

34 el-Hatîb el-Bağdadî, XI. 209; İbn Şebbe'nin bu sırada söylediği uzun bir şiir de burada nakledilmektedir.

İbn Şebbe, 262 yılı (M. 876) Cemaziyelahir ayının bitmesine beş gün kala bir pazartesi günü, seksendokuz yaşında Samarrâ'da vefat etti.

Babasının adı Zeyd olan Ömer İbn Şebbe'ye, "Şebbe'nin oğlu" denilmesinin sebebi, nenesinin babasını çocukken beşikte salladığı sırada söylediği bir ninnide geçen "Şebbe" kelimesinden ileri geldiğini hemen hemen bütün kaynaklar zikretmiştir³⁵.

Benî Nümeyr kabilesinin azadlısı olan İbn Şebbe, fakih, hadis rivayetinde kendisine güvenilen (sika) ve rivayetleri birbirine karıştırmayan muhaddis, edib, şair, dil bilgini ve müverrih (ahbârî)'dir. İbnü'n Nedim, onun eserlerinin Ebu'l-Hasan Ali b. Yahya'ya intikal ettiğini; onun bu kitapları Ebu Tâhir b. Ömer İbn Şebbe'den satın aldığı bildirilmektedir³⁶. İbnü'n-Nedim'in yazdığına göre, İbn Şebbe'nin eserleri şunlardır:

*Kitabu'l-Kûfe, Kitabu'l-Basra, Kitabu'l-Medine, Kitabu Mekke, Kitabu Ümerâi'l-Kûfe, Kitabu Ümerâi'l-Basra, Kitabu Ümerâi'l-Medine, Kitabu Ümerâi Mekke, Kitabu's-Sultan, Kitabu Makteli Osman, Kitabu'l-Küttab, Kitabu's-Şi'r ve's-Şuarâ, Kitabu'l-Eğânî, Kitabu't-Tarih, Kitabu Ahbari'l-Mansur, Kitabu Muhammed ve İbrahim İbney Abdillah b. Hasan, Kitabu Eş'âri's-Şurât, Kitabu'n-Neseb, Kitabu Ahbari Benî Nümeyr, Kitabu Mâ-Yesta'cimu'n-Nasü fihî mine'l-Kur'an, Kitabu'l-İsti'âneti bi's-Şi'ri ve Mâ-Câe fi'l-Luğât, Kitabu'l-İsti'zam li'n-Nahvi ve Men-Kâne Yelhinu mine'n-Nahviyyîn*³⁷.

Fuad Sezgin, İbn Şebbe'nin eserlerinden dokuz tanesini zikretmiştir. Bunlarda, Brockelmann'ın Kahire'deki bir yazmanın onun

35 Hayatı ve eserleri için bkz. İbnü'n-Nedim, 169-170; el-Hatib el-Bağdadi, XI. 208-210; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII. 460-1; İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan*, III. 114, Kahire 1948; İbnü'l-İmad el-Hanbelî, *Şezeratu'z-Zehab*, II. 146; ez-Zehabi, *Tezkiretu'l-Huffaz*, II. 516-7; es-Suyûti, *Buğyetu'l-Vu'at*, 11. 218-9, Kahire 1964-5; Yakut el-Hamevi, *İrşadu'l-Erib*, VI. 48-9; burada, İbn Şebbe'nin şair olan Ahmed adında bir oğlu olduğu ve babasından on yıl sonra vefat ettiği yazılır.

İbn Şebbe'nin vefat tarihi için 262 yılı yanında, 263 ve 264 yılları da rivayet edilmiştir; ayrıca vefat gününün Cemaziyelahirin bitimine dört gün kala perşembe günü olduğu da nakledilmiştir. Ayrıca bkz. Bağdadh İsmail Paşa, I. 780; Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lam*, V. 206-7; Ömer Ruza Kehhale, *Mu'celu'l-Müellifin*, VII. 286; F. Sezgin, I. 345-6; (arap. ter. I/2. 205-7)

36 *el-Fihrist*, 169

37 *el-Fihrist*, 169-170; İbn Şebbe'nin kitaplarını sıralayan diğer kaynaklarda, yalnızca bir kısmının zikredildiğini görüyoruz. Yakut el-Hamevi ise, onun kitaplarının tamamını İbnü'n-Nedim'den naklen aynen sıralamış; *Kitabu'l-İsti'zam li'n-Nahvi ve Men-Kâne Yelhinu mine'n-Nahviyyin* adlı eseri iki ayrı kitap olarak göstermiş; ayrıca *el-Fihrist*'te yer almayan *Kitabu Tabakati's-Şuara* adlı ayrı bir eseri daha zikretmiştir; bkz. *İrşadu'l-Erib*, VI. 48-9.

Tabakatu's-Şuarâ'sı olduğuna dair görüşünü şüpheli kabul eden Sezgin, bu eserin *Cemheretu Eş'âri'l-Arab* olduğunu ve İbn Şebbe'ye nisbetinin de şüpheli olduğunu belirtir. Nitekim İbn Şebbe'nin *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eserini édition critique yapan Fehim Muhammed Şeltût, Mısır'daki Daru'l-Kutübi'l-Mısriyye'de bulunan bu yazmanın Kitabu's-Şi'r ve's-Şuarâ olduğunu; ancak bu eserin İbn Şebbe'ye ait olmadığını tasrih eder³⁸.

Yine Fuad Sezgin, İbn Şebbe'nin *Ahbaru Ehli'l-Basra* veya *Tarihu'l-Basra* adlı eserinin, daha sonraki müelliflerden et-Taberî, Yakutu'l-Hamevî ve İbn Hacer'in bu eserden yaptıkları bazı iktibaslar yoluyla bize kadar ulaştığını belirtmiştir.

İbn Şebbe'nin eserleri arasında İbnu'n-Nedim'in zikretmediği *Ahbaru Mecnunı Benî Adiyy* ile *Haberu'n-Nâbiğa el-Ca'dî* adlı kitaplarının Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî* eserindeki bazı nakiller yoluyla bilindiğini belirten F. Sezgin, *Kitabu Ahbarı Benî Nümeyr*, *Ahbâru Mekke*, *Kitabu Tabakatu's-Şuarâ* ve *Kitabu Ahbârı Muhammed ve İbrahim İbney Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan el-Hâsimî el-Kureşî* ve *Ahbâru Mekke* kitaplarının da muahhar bazı müelliflerin eserlerinde yer alan iktibaslarla bize kadar ulaştığını göstermektedir³⁹.

İbn Şebbe'nin yirmiden fazla eseri içerisinde, ondört tanesi tarihle ilgili olup bunlardan sekizi şehir tarihi üzerinedir. Onun eserlerinden hiç birisinin zamanımıza inkikal etmemesi, bu zamana kadar kendisinden çok az bahsedilmesine sebep olmuştur. Gerçekten İbnu'n-Nedim başta olmak üzere İslâm Dünyasındaki çeşitli konularda yazılan eserleri tesbit düşüncesiyle kaleme alınan bibliyografik eserler dışında,⁴⁰ İbn Şebbe'den, bilhassa tarihçi olarak bahsedenler çok az olmuştur. Meselâ, İslâm tarihçileri üzerine çok geniş ve ciddî bir çalışma yapmış bulunan F. Rosenthal, kitabında ondan bir defa bile, -hiç şüphe yok ki eserlerini inceleme imkanı bulamaması yüzünden ve haklı olarak bahsetmemiştir.⁴¹

38 Sezgin, I. 345-6; (arap. ter. 1/2. 205-7); Şeltût, Mukaddime, s. ya.

39 Aynı eser, aynı yer; Fuad Sezgin, İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde *Ahbaru'l-Medine*'den pek çok iktibasın bulunduğunu göstermiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*'nin bir kısmının bize kadar ulaştığını, ez-Zirikli'den naklen yazmıştır.

40 Bunlar, Kitap Çelebi, Bağdadh İsmail Paşa, Brockelmann, F. Sezgin, ez-Zirikli ve Ö.R. Kehhale'nin eserleridir.

41 Gerçi F. Rosenthal'ın *İlmü't-Tarih inde'l-Müslimin* kitabında, müstakil olarak édition critique'ini yaptığı es-Sehâvî'nin *el-İ'lan bi't-Tevbih* adlı kitapta, İbn Şebbe'den yazdığı tarihî eserler dolayısıyla dört defa bahsedilmektedir. Onun adının geçtiği ilk yerde Rosenthal, Broc-

İbn Şebbe'nin *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* kitabı basılıp⁴² elimizde bulunmasından sonra, artık onun, Efu Mihnef (öl. 157/774), el-Vâkıdî (öl. 207/823) ve el-Medâinî (öl. 235/850) gibi ilk devir şehir tarihçilerinden sonraki neslin, değerli bir mümessili olmak üzere, hak etmiş olduğu yeri alacağımda şüphe yoktur.⁴³

İbn Şebbe'nin *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eserinin yazma nüshası, Medine-i Münevvere'de es-Seyyid Muhammed Mazhar el-Farûkî özel kütüphanesi tarih 157 numarada bulunmaktadır. es-Seyyid Habîb Mahmud Ahmed, kitabın mikrofilmini el-Farûkî'nin torunu Ömer Mazhar'dan alıp tahkik etmek üzere Fehîm Muhammed Şeltût'a vermiştir. es-Seyyid Habîb, bu hususu yazdığı kısa bir takdim yazısı ile ifade etmiştir.

Eseri neşre hazırlayan Şeltût da on sayfa tutan bir mukaddime yazmıştır. O bu yazısında, İbn Şebbe'nin hayatı ve eserlerini ele almakta, Müslüman tarihçilerin telif ettikleri şehir tarihleri hakkında umumî bazı bilgiler vermekte; ayrıca eserin tek yazma nüshasını tanıttığı kısa bir değerlendirme yapmış bulunmaktadır.

İbn Şebbe'nin zamanımıza ulaşan bu Medine tarihi, *İndeks ve İçindekiler* hariç, dört cilt halinde 1315 sahife olup üç bölümden meydana gelmektedir. İlk Bölüm (ss. 3-651), Hz. Peygamber'in Medine-i Münevvere'deki hayatı üzerinedir. Bu kısmın başı ve sonu eksik olup tertip bakımından da karışık bir durumda bulunmaktadır.

kelmân'dan naklen dip notunda bazı bilgiler vermektedir; ss. 621; İbn Şebbe'nin el-*İ'lan*'da geçtiği diğer yerler: ss. 639, 641 ve 692'dir, Bağdad 1963.

es-Sehâvî şehir tarihleri yazan münevverihleri sıralarken, Medine-i Münevvere üzerine eser yazanlar içerisinde ilk önce Ömer İbn Şebbe'yi zikretmekte ve onun Medine tarihinden bir nüshanın arkadaşı İbn Fehd'de bulunduğunu belirttikten sonra; İbn Fehd'in elindeki bu nüshayı "... İbnu's-Seyyid Afîfu'd-Din'de bulunan Şeyhimizin yazısıyla olan nüshadan nakletti" şeklinde bir bilgi de vermektedir. (el-*İ'lan*, 641) *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*'yi ilim alemine sunan Fehîm Muhammed Şeltût, Medine'deki bulunan tek yazma nüshanın, es-Sehâvî'nin hattı ile yazıldığına dair bazı yerlerde kayıt bulunmasına rağmen, bu nüshadaki yazının daha çok İbn Hacer'in yazısına benzediğini ve es-Sehâvî'nin yukarıya aldığımız sözlerindeki "Şeyhimiz"den müellifin kasteddiği İbn Hacer el-Askalânî olduğunu ve Medine'deki Mazhar el-Farukî kütüphanesindeki nüshamın, es-Sehâvî'nin bahsettiği nüsha olduğunu ifade etmektedir; Şeltût, Mukaddime, ss. mim.

42 Ebu Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (173-262/789-876), *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, tahkik: Fehîm Muhammed Şeltût, baskı ve yayını: es-Seyyid Habîb Mahmud Ahmed hesabına Allah rızası için vakıf, I-IV Cidde 1399/1979.

43 İlk devir İslâm Tarihçiliği üzerine değerli bir çalışma yapmış olan Abdülaziz ed-Durî de kitabında İbn Şebbe'den hiç bahsetmemiştir; *Bahsün fi-Neş'eti İlmi't-Tarih inde'l-Arab*, Beyrut 1960.

Eserde yer alan ilk konu, "Cenazeler Namazıdır". Hz. Peygamber'in cenaze namazlarını nerelerde ve nasıl kıldırıldığına dair haberlerin yer aldığı bu kısımdan sonra, Cebrâil'in makamı; Kıssa ve kıssa anlatanlar; Medine Mescid'i çevresine yollar yapılması ve Mescid adabı ile alakalı çeşitli konular; Dırar Mescid'i; Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mes-cidler ve diğer yerler; Uhud Dağı hakkındaki haberler; Baki' Mezarlığı, Benî Seleme ve oradaki dua; Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim ile diğer yakınları, bazı Sahâbilerin kabirleri; Hz. Peygamber'in bayram na-mazlarını kıldırıldığı namazgâhlar; Medine'deki Akik Vadisine ait haberler; Medine'deki kuyular; Medine'nin isimleri; Medine'nin vadileri; Hz. Peygamber'in malları, sadakaları; Hayber ve Fedek'in durumları; Bazı Sahâbilerin sadakaları; Medine'deki bazı kabilelerin konak, ev ve mahalleleri; Medine üzerine söylenmiş şiirler; Hz. Peygamber'in ko-runması ve muhafızları; Medine'deki çarşı ve pazarlar; İfk olayına dair haberler; Abdullah b. Ubeyy b. Selûl ve diğer bazı münafıklarla alakalı haberler; Hz. Peygamber'in Gazve ve Seriyeleri; Hz. Peygamber'e gelen muhtelif kabilelerin heyetleri; Hz. Peygamber'in hususiyetleri; Hz. Peygamber'in şiirle medhedilmesi; Hz. Peygamber'in isimleri; Benî Hâşim ve Kureyş'in diğer kolları ile Arap kabilelerinin üstünlük-leri.

Birinci Bölümdeki bu ana başlıklar eserin yazmasında bulunmak-tadır ve bu başlıklar "İçindekiler"de siyah puncto ile dizilmiştir. Ancak bu başlıklar altındaki haberler ile başlık arasındaki ilginin birçok yerde bulunmadığını tesbiti üzerine, bu ana başlıklar olduğu gibi muhafaza edilmiş; buna karşılık eserdeki haberlerin muhtevasına uygun alt başlıklar yazılması cihetine gidilmiştir. Nitekim kitabın İndeks'ini ve İçindekiler'ini (ss. 1333-1396) hazırlayan Dr. Bekri Şeyh Emin, bu hu-susu tasrih etmiştir (s. 1331-2).

Bu Bölümde yer alan haberler, Medine-i Münevvere tarihine dair bize ulaşan en eski metinlerdir.

Medine Tarihi'nin İkinci Bölümü, Ömer b. el-Hattab'a (R.A.) ait haberlerle ilgilidir (ss. 654-949). Bu Bölümün de, ilk bölüm gibi, başı ve sonu noksandır. Aynı durum, Osman b. Affan'a (R.A.) ait haberlerin yer aldığı Üçüncü Bölüm (ss. 952-1315) için de söz konusudur.

Medine Tarihinde, Hulefây-ı Râşidin'in ilki Hz. Ebu Bekir'e ait haberler yer almamaktadır. Yazdığı mukaddimede bu husus üzerinde duran Şeltût, iki ihtimalin bulunduğunu söylemektedir: Ya müellif, Ebu Bekir'in de tarihini yazmıştı; fakat bu kısım, Samarrâ'da kitapla-rının parçalanmasına karar verilmiş olan mihnet döneminde kaybolmuş-

tur. Veya müellif, Hz. Ebu Bekir'in tarihini yazmayı, ilk halifenin kısa bir dönemde başta bulunduğu ve bu sırada irtidad savaşlarıyla meşgul olup Medine'nin imarı ve diğer dünya işleriyle uğraşmamasından dolayı, ihmal etmiştir. (Mukaddime, s. nun)

İkinci Bölümde yer alan konular şu ana başlıklar altında toplanmıştır: Hz. Ömer'in nesebi, çocukları, Cahiliye Çağındaki durumu İslâm oluşu, hicreti; Bazı seriyyelere kumandan oluşu; Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i yerine halife tayini ve ona vasiyyeti; Halifelige başlaması; Hz. Ömer'e "Emîr'l-Müminin" denilmesi; Hz. Ömer'in heybeti; Zeyd b. Sâbit'in kaza işleriyle görevlendirilişi; Mal ve yemek hususunda Hz. Ömer'in iffeti; Hz. Ömer'den Kur'an'ın toplanması üzerine rivayet edilen şeyler; Hz. Ömer'in Ramazanda insanları (teravih) toplaması; Hz. Ömer'in müt'a nikahını yasaklaması; Ümmü veledlerin satılmasını yasaklaması; Şarap içenlere seksen deynek hadd cezası koyması; Hz. Ömer'in cenaze namazı tekbirlerini dört olarak toplaması; Kıtık yılında Hz. Ömer'in yaptıkları; Hz. Ömer'in din ve dünya işlerinde insanları tedibi; Hz. Ömer'in kerametleri ve keşifleri; Hz. Ömer'in zamanında diyetin takdiri; Hicri tarihin başlangıcı; Cihad eden kimsenin ailesinden ne kadar uzak kalacağına takdiri; Hz. Ömer'in verdiği hapis cezaları; Hz. Ömer'in yemeği; elbisesi; işlerindeki ahlakı; Hz. Ömer'in Şam'a gitmesi; Hz. Ömer'in hadd cezalarını ister yakını ister uzağı olsun suçlular için yerine getirmesi; Hz. Ömer'in muvafakatı ile nâzil olan ayetler; Hz. Ömer'in öldürülmesi ve Şura işi; Hz. Ömer'in vefatı; ölümünden sonra onu rüyasında görenler ve onu medhedenler.

Medine tarihinin ikinci bölümündeki konular ile aşağıya çıkaracağımız üçüncü bölümün konuları, Medine'nin şehir tarihinden ziyade, bu iki halifenin şahsiyet ve icraatlarını aksettiren ve devrinin monografi anlayışında yazılmış bir tarih kitabı olduğunu bize göstermektedir.

Üçüncü Bölüm, Hz. Osman'a ait şu haberlere tahsis edilmiştir: Osman b. Affan'ın doğumu; İslâm oluşu; Hz. Osman'ın cuma günü iki ezan okunmasını kararlaştırması; Kur'an'ı yazdırması ve toplanması; Hz. Osman'ın tevazuu; Amr b. el-Âs'ın Hz. Osman hakkındaki sözleri; Hak üzere öldürülmesine rağmen Hz. Osman'ın savaşı istememesi üzerine söylenenler; Hz. Osman'a karşı ilk hareketler; Mısırlıların ileri gelenleri ve Hz. Osman'a gitmeleri; Kûfe halkının hareketi ve Hz. Osman'a gitmeleri; Medine'den ayrılan Mısırlıların geri dönüşleri; Hz. Osman'ın lehine ve aleyhine yardım eden Hz. Peygamber'in Ashabı ve Zevceleri ile ilgili ihtilaflar hakkındaki rivayetler; Hz. Osman'ın öldürülmesine karşı Abdullah b. Selam'dan rivayet edilenler; Hz.

Osman'ın muhasara edildiği sıradaki sözleri ve fâsiklara karşı delilleri; Hz. Ali, Sa'd ve başkalarının Hz. Osman'a karşı yardım etmeleri üzerine ihtilaflı rivayetler; Hz. Osman'ın savaş istememesi ve adamlarını bundan menetmesi; Hz. Osman muhasara edilince halka kimin namaz kıldıracağı; Hz. Osman'ın Hz. Ali, Sa'd ve başkalarından yardım istemesi; Hz. Osman'ın İbn Ömer ile istişaresi ve Hz. Âişe'nin durumu; Hz. Osman'ın rüyası; Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün Hz. Ali'nin durumu; Hz. Osman'ın kapısının yakılması ve Muhammed b. Ebî Bekir'in ve Mısırlıların evine girmesi; Hz. Ali ve Hz. Âişe'den, Hz. Osman'ın katli üzerine rivayet edilenler; Hz. Osman'ın öldürülmesinin insanlara tesiri ve fitne; Hz. Huzeyfe'nin sözleri; Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesinde bir suçu olmadığına dair söyledikleri üzerine rivayet edilenler; (Hz. Osman'ın katili) -Muğire b. el-Ahnes b. Şerik'in haberi.

İbn Şebbe'nin *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere* kitabı, hadis rivayetindeki usûle göre kaleme alınmıştır. Eserin üç bölümünün de başından ve sonundan eksikleri bulunması yanında, yazmada boş bırakılmış ve okunamayan yerler de bulunmaktadır. Ancak eseri neşreden Şeltût, bütün bu yerlere, dip notlarında işaret etmiş ve okunamayan ve boş bırakılan yerlerin ne kadar olduğunu bildirmiştir. Ayrıca metnin doğrusunu tesbit bakımından, aynı rivayeti, başka kaynaklardan tahric etme cihetine de gitmiştir.

Eldeki basılmış şekli ile İbn Şebbe'nin bu Medine-i Münevvere tarihi, bir şehir tarihi olması yanında, Birinci Bölümde yer alan haberlerle Hz. Peygamber'in bir Siyer'i; İkinci ve Üçüncü Bölümleriyle de, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafet dönemleri için, çok eski ve geniş geniş bilgiler ihtiva eden bir tarih kaynağı hüviyetindedir.